

VIERA KOVÁČOVÁ*

Tri kapitoly zo života biblických frazém¹

KOVÁČOVÁ, V.: Three Little Chapters from the Life of Biblical Phrasemes. *Slavica Slovaca*, 58, 2023, No 2, pp. 212-224 (Bratislava).

The paper focuses on a selected group of biblical phrasemes [(po)zdvihnúť päť (päť) proti niekomu; krívať (kul'hat') na obe (dve) nohy vs. krívať (kul'hat') na obe (dve) strany; kameň úrazu vs. kameň urážky]. In addition to the formal-semantic and communication analysis, their connection with the biblical source is given particular attention (based on Slovak translations of the Bible, comparing the contemporary translations with historical ones). The life path of biblical idioms in a diachronic-synchronic perspective is created, on the one hand, on the material base of the Historical Dictionary of the Slovak Language and selected historical written sources bearing witness to the past of the language; on the other, drawing on the material of the Slovak National Corpus (the corpus of Slovak texts available on the web), which provides testimony on the language of the present.

Biblical idioms, Slovak translations of the Bible, Historical dictionary of the Slovak language, Slovak national corpus, diachronic-synchronic analysis.

Úvod

Názov štúdie je alúziou na dielo prof. PhDr. Jána Doruľa, DrSc., *Tri kapitoly zo života slov*² – chceme ním zvýrazniť jej dedikačný charakter. Inšpirácia vedeckovýskumnou činnosťou jubilanťa sa však v príspevku neohláša iba názvovo. Pre jeho tematické nasmerovanie sa kľúčové stali tie aktivity prof. J. Doruľa (ako vedca i ako riaditeľa Slavistického kabinetu/ústavu J. Stanislava SAV v Bratislave), v ktorých do popredia vystupuje biblický rozmer: spomenúť možno napr. organizáciu medzinárodnej vedeckej konferencie *O jazyku Biblie a o jej prekladaní do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*³ (1996) a okruh činností, ktoré vyústili do vydania faksimile Kamaldulskej Biblie⁴ z 18. stor. A ak sa vrátíme k dielu *Tri kapitoly zo života slov*, v ktorom autor v historicko-kultúrnych reláciách výkladovo nazrel i do frazeologickej lexiky,⁵ dostávame sa v prienikových reláciách k téme nášho príspevku – k biblickej frazeológii.

Pri diachronno-synchronnom pohľade na frazémy (ďalej FJ) s prívlastkom biblické zohráva v tejto štúdii dôležitú úlohu prístup *ad fontes*. Prejavuje sa reflexiou FJ v ich biblických súvislostiach – pohľadom do slovenských prekladov Biblie, a to nielen tých novších/súčasných,⁶ ale aj (či najmä) do prekladov, ktorých obdobie vzniku je nám časovo vzdialenejšie.⁷ Vo viacerých

* Doc. PhDr. Viera Kováčová, PhD., ORCID 0000-0003-0949-4708, Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku, Hrabovská cesta 1B, 034 01 Ružomberok, viera.kovacova@ku.sk

¹ Štúdia je výstupom z grantového projektu VEGA 1/0646/22 *Interkontextovosť biblickej frazeológie*.

² Doruľa, J.: *Tri kapitoly zo života slov*. Bratislava: Veda, 1993. 152 s.

³ Z konferencie vyšiel zborník: Doruľa, J. (ed.): *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. Bratislava: SK SAV, 1997. 284 s.

⁴ *Swaté Biblia Slowénské, aneb, Pisma Swatého...* Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2002, 920 s. (Částka I), 1063 s. (Částka II).

⁵ Doruľa, J.: *Tri kapitoly zo života slov*, c. d., s. 87-89.

⁶ Ukážky zo súčasných prekladov Biblie (katolícky, evanjelický, ekumenický) čerpáme z online verzie: <biblia.sk>

⁷ Ustálené názvy Biblií, ktorých súčasťou je určenie pôvodu/miesta vydania, píšeme s veľkým začiatočným písmenom v oboch súčasťach (napr. Kamaldulská Biblia, Svätovojeťská Biblia), a to v súlade s odporúčaním podľa Duchková, S.: *Písanie ustálených názvov prekladov Biblie a interpunkcia v biblických citáciách*. In: *Kultúra slova*, 2023, roč. 57, č. 1, s. 48-49.

prípadoch sa pre autorské úvahy stali produktívnymi práve preklady konkrétnych veršov vo Svätovojejskej Biblii,⁸ v Palkovičovom preklade Biblie⁹ či v Kamaldulskej Biblii,¹⁰ ich porovnanie s prekladmi súčasnými.¹¹

Životnú cestu vybraných biblických FJ v línii minulé – súčasné vytvárame najmä na materiáli Historického slovníka slovenského jazyka¹² (ďalej HSSJ) a Slovenského národného korpusu (ďalej SNK). Z verejne prístupných korpusov v štruktúre SNK siahame po korpuse textov dostupných na webe.¹³ Robíme tak jednak s ohľadom na veľkosť a diverzitu tohto korpusu, jednak s ohľadom na jeho špecifickú pridanú hodnotu: súčasťou tohto korpusu sú nielen texty poskytujúce svedectvo o jazykovej súčasnosti, ale vďaka digitalizácii starších textov a ich sprístupneniu na webe sú v ňom v istom rozsahu prítomné aj texty prinášajúce svedectvo o našej jazykovej minulosti.

Prvá kapitolka: (po)zdvihnúť päť (päty) proti niekomu

Pre prvý okruh štúdie nám v reláciách biblickej frazeológie impulz poskytol HSSJ. V súbore FJ (heslá *pozdvihnúť, päť*) zachytáva totiž i FJ so stavbou slovesnej syntagmy *pozdvihnúť päť proti komu* s vysvetlením významu „*stať sa nepriateľom niekoho*“,¹⁴ resp. „*obrátiť sa niekomu chrbtom, ponechať na seba niekoho*“.¹⁵ Jej využitie dokumentuje na excerptoch z historických textov 17. – 18. stor. vtedajšej náboženskej komunikačnej sféry. Z rukopisu *Sprawa o kresťanské powinnosť* (1696) uvádza uplatnenie v podobe: *ten, s nimž sem byl w prateľstwj, gemuž sem se dowerowal, pozdwyhl paty proti mne*. Zo zbierky nedeľných kázní¹⁶ A. Máčaja *Panes primitiarum aneb Chleby prwotjn* (1718) pochádza doklad so súvetnou stavbou, ktorej súčasťou sú hneď dva obrazné výrazy: *kdož gi chléb se mnu, pozdwyhne protj mně páty swé*.

Detailnejší pohľad do práce A. Máčaja poskytuje jednoznačnú informáciu o tom, že oba obrazné výrazy sú biblickej proveniencie: A. Máčaj v texte využíva časť z 13. kapitoly Evanjelia podľa Jána – v poznámke k textu na margu pri uvádzaní latinskej predlohy na túto kapitolu aj explicitne odkazuje:¹⁷ „*Kdož Krystu spurněgssy byl, jako on? Poněwadž tak sám Krystus Pán powěděl o něm: (x) qui manducat mecum panem, levabit contra me calcaneum suum. Kdož gi chléb se mnu, pozdwyhne protj mně páty swé. A aby zrozuměl, že o něm to powěděl, podal mu kus chléba, řkúce...*“; poznámka na margu (s. 214): „*x Joann 13*“.

Jánovo evanjelium nie je jediným biblickým textom, v ktorom sa s obrazom pozdvihnutia päty proti niekomu stretávame. *Biblická konkordancia*¹⁸ výraz *pozdvihol päť proti mne* usú-

⁸ Súborné dielo vyšlo v r. 1926. Jednotlivé časti vychádzali od r. 1913 ako podielové knihy Spolku sv. Vojtecha (porov. Písmo sväté Starého a Nového zákona z latinského typického vydania Vulgaty na slovenský jazyk preložené. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1926, predmluva).

⁹ Swatě Pismo starého i nowého Zákona podla obecného latinského od sw. Rímsko-Katolíckeg Cirkwi potwrđeného... Ostrihom: Jozef Beimel, 1829 (Ďel prwní), 1832 (Ďel druhí). Digitalizovaná verzia dostupná na: <<https://biblia.sk/clanky/prve-preklady-biblie-do-sloveneciny>>

¹⁰ Zachovaná v prepise z r. 1756 – 1759; digitalizovaná prezentácia dostupná na: <<http://kb.kapitula.sk/>>

¹¹ Naš príspevok nemá teologickú orientáciu, nekoncepujeme ho v duchu biblickej exegézy, teologickej interpretácie či explikácie prekladových súvislostí biblických textov, predsa len však istý interdisciplinárny presah je v príspevku prítomný, resp. s ohľadom na zviazanosť týchto FJ s Bibliou nevyhnutne žiaduci – v takýchto prípadoch využívame hlavne jestvujúce komentáre k biblickým knihám, príp. i konzultácie so slovenskými biblistami.

¹² Majtán, M. et al. (red.): Historický slovník slovenského jazyka. 1. – 7. zv. Bratislava: Veda, 1991 – 2008. V štúdiu pracujeme s online verziou dostupnou na: <<https://slovník.juls.savba.sk/?d=hssj>>

¹³ Slovenský národný korpus – web-6.0. Bratislava: JÚLŠ SAV, 2022. Dostupné na: <<http://korpus.juls.savba.sk>>

¹⁴ <<https://slovník.juls.savba.sk/?w=p%C3%A4ta&s=exact&c=Cbad&cs=&d=hssj#>>

¹⁵ <<https://slovník.juls.savba.sk/?w=pozdvihn%C3%BA%C5%A5&s=exact&c=n74e&cs=&d=hssj#>>

¹⁶ K problematike katolíckej kázňovej prózy v 18. stor.: Brtáňová, E.: Obraz konfesii a kultúr v katolíckej kázňovej próze na Slovensku v 18. stor. In: *Slavica Slovaca*, 2019, roč. 54, č. 1, s. 63-77.

¹⁷ Máčaj, A.: *Panes primitiarum aneb Chleby prwotjn*. Trnava: F. Gall, 1718, s. 214-215.

¹⁸ Potůček, J. (ed.): *Biblická konkordancia*. Bratislava: Cirkevné nakladateľstvo, 1970, s. 369.

vzťahuje s dvoma biblickými textami – tak s novozákonným Jánovým evanjeliom, presnejšie s veršom 13, 18, ako aj so starozákonnými žalmami, presnejšie so žalmom 41, 10 (resp. 40, 10).¹⁹ A ak sa v tomto biblickom kontexte vrátíme k príkladom v HSSJ, dostávame sa nielen k novozákonnému textu (úryvok z diela A. Máčaja: *kdož gi chléb se mnu, pozdvihne proti mne páty swé* – porov. súčasný katolícky preklad danej časti Jn 13, 18: *Ten, ktorý je môj chlieb, zdvihol proti mne päť.*), ale aj k starozákonnému textu – excerpt z diela *Sprawa o kresťanské povinnosti* je totiž príkladom na starozákonný žalмовý kontext: *ten, s nimž sem byl w prateľstwj, gemuž sem se dowerowal, pozdwyhl paty proti mne*, porov. súčasný katolícky preklad Ž 41, 10: *Dokonca i môj priateľ, ktorému som dôveroval a ktorý jedával môj chlieb, zdvihol proti mne päť.*

Latinské *levavit contra me calcaneum suum* (gr. *eperen ep' emé ten pternan autou*) v Jánovom evanjeliu sa v historických i súčasných prekladoch Biblie prekladá do slovenčiny v zásade jednotným spôsobom: *pozdvihne/pozdvihol/zdvihol proti mne päť/päty* (s anteponovaným/postponovaným atribútom *svoju/svoje*, príp. bez atributívneho doplnenia), porov.

- Kamaldulská Biblia: *Kdo gí semnú chléb, pozdvihne proty mne patu swú.*
- Palkovičova Biblia: *kdo gí Chléb semnu, pozdvihne proti mne Pati swoge.*
- Svätovojeťská Biblia: *Kto jie chlieb so mnou, pozdvihne proti mne svoju päť.*
- katolícky preklad (1986): *Ten, ktorý je môj chlieb, zdvihol proti mne päť.*
- evanjelický preklad (1979): *Ten, čo jedol môj chlieb, pozdvihol päť proti mne.*
- ekumenický preklad (2017): *Ten, čo je môj chlieb, zdvihol proti mne päť.*

V prípade starozákonného žalmu (Ž 41, 10), na ktorý intertextovo odkazuje Jánovo evanjelium a ktorý v hebrejskom texte zodpovedá podobe ... *higdíl alaj aqéb*, sa v prekladoch uplatňujú diferencovanejšie prekladateľské stratégie. Okrem prevládajúceho obrazu pozdvihnutia päty prekladateľa siahajú i po iných vyjadreniach (pozri kamaldulský a ekumenický preklad):

- Kamaldulská Biblia: ... *ktery gedel chlebi mé, welikí powod učinil nadémnu.*
- Palkovičova Biblia: ... *a kterí gídal Chléb móg, pozdvihol Pati proti mne.*
- Svätovojeťská Biblia: ... *a ktorý jedával chlieb mój, podvihol päť proti mne.*
- katolícky preklad (1955): ... *a ktorý jedával môj chlieb, zdvihol proti mne päť.*
- evanjelický preklad (1979): ... *ktorý jedával môj chlieb, pozdvihol päť proti mne.*
- ekumenický preklad (2017): ... *čo jedával môj chlieb, sa odo mňa odvrátil.*

V kontexte frazeologickej orientácie príspevku treba osobitne spomenúť preklad tejto časti žalmu u A. Boteka v Jeruzalemskej Biblii.²⁰ A. Botek totiž využíva adaptačnú možnosť siahnutím po FJ, ktorú čitateľ dobre pozná z frazeologického fondu súčasnej slovenčiny – *dať* (*dávať*) *kopanec niekomu/niečomu*.²¹ *Ešte i môj priateľ, ktorému som dôveroval, čo jedával pri mojom*

¹⁹ 41, 10 vs. 40, 10: v závislosti od toho, či sa uplatňuje počítanie žalmov podľa hebrejskej Biblie, alebo gréckej Septuaginty. Pozri napr. Trstenský, F.: *Kniha žalmov*. Ružomberok: PF KU, 2007, s. 33-36.

²⁰ Pracujeme s deviatym revidovaným a opraveným vydaním: Sväté písmo. Jeruzalemská Biblia. Trnava: Dobrá kniha, 2020, s. 1057.

²¹ Ako ukazujú príklady na realizačné uplatnenie FJ v materiáloch SNK, FJ *dať* (*dávať*) *kopanec niekomu/niečomu* má viacvýznamovú štruktúru, porov. kontextové uplatnenie FJ v sémantickej škále „ublížiť niekomu/niečomu, poškodiť, odmietat' niekoho/niečo, vzdialiť sa od niečoho/niekoho (v negatívnom vyznení)“ – „zanechať, opustiť niekoho/niečo, rozlúčiť sa s niekým/niečím“ – „naštartovať, podnietiť k činnosti, postrčiť dopredu niekoho/niečo“: *Kopance pravde však, podľa Palka, dávali často aj predstavitelia dnešnej opozície.; Prezident dal d'alší kopanec slovenskej demokracii,“ vyhlásil predseda Mosta-Hídu Béla Bugár.; Mihál, Kaník, ľudia vám dali kopanec, o čo si ešte koledujete?; Daj kopanec nezmyselným autoritám.; Dovtedy sa tu majte a nech vám múza dáva kopance! (ale nie kopačky :D); Ja dávam časopisu na rozlíčku dva kopance – jeden v podobe inšpirácie a druhý v podobe motivácie.; Alebo aj obligátna káva, ktorá dá srdcu riadny kopanec.; No asi som nemal vhodného strýčka, ktorý by mi dal ten „správny kopanec“, hoci talentové skúšky som úspešne zvládol.*

stole, dáva mi kopance. V poznámke pod čiarou sa explikačne dodáva: „dáva mi kopance“, dosl. „pozdvihol päť“.

Poznámka o diferencovanejších prekladateľských stratégiách pri Ž 41, 10 asocioje otázku, čo túto odlišnosť v prekladoch vyvoláva. Odpoveď na ňu identifikáciou a vysvetlením neuralgického miesta poskytuje 10. zväzok Komentárov k Starému zákonu.²² V hebrejskom texte príslušnému slovesu v konjugácii hifil (hifil interný, resp. zvrtný) zodpovedá význam *vypínať sa nad niekoho/niečo*. Substantívum, s ktorým sa sloveso spája, má síce samo osebe význam *päť, kopyto, stopa*, no, ako sa v komentári spresňujúco uvádza, jeho koreň sa v masoretskom texte vyskytuje aj v slovese s významom *podviesť, podraziť*, aj v adjektíve s významom *zákerný, úskočný, podrazácky*, aj v substantíve s významom *úskočnosť, podraz, zákernosť*. Autor tejto časti komentárov preto v prekladových súvislostiach vyslovuje mienku: „Nejasný idiom *zdvihol proti mne päť* môžeme teda opodstatnene nahradiť prekladom s jasným významom *vypínal sa nado mnou (ako) podrazák*, resp. *podrazácky*“.²³

Biblické *(po)zdvihnúť päť proti niekomu* sa zvyčajne²⁴ vysvetľuje ako metaforický obraz motivačne čerpajúci zo správania zvierat, čo kopnú hospodára, ktorý ich kŕmi, stará sa o ne. Porov. i poznámku pod čiarou uvedenú k veršu Jn 13, 18 vo Svätovoješskej Biblii: „*Obraz je vzatý od zvierat, ktoré kopnú hospodára, a znamená nevďačného sluhu, ktorý povstane proti svojmu pánovi. V Žalme sa to povedá o Acliitofelovi, ale nakoľko ten bol predobrazom Judášovým, platí to i o Judášovi*“.²⁵ V intertextových súvislostiach (Ž 41, 10 sa u Jána vkladá do úst Ježišovi) sa biblický výrok zvykne interpretovať ako proroctvo o Judášovej zrade (pozri i citovanú poznámku zo Svätovoješskej Biblie, ktorá odráža kristologickú interpretáciu žalmu), a tak sa spojenie chápe prevažne vo význame *zrada*. Ak si však opäť pomôžeme komentárom k žalmu 41, 10, toto spojenie je „metaforou skôr pre popretie či odmietnutie, než pre zradu, niečo ako *obrátiť sa k (niekomu) chrbtom*“.²⁶ A práve synonymia s FJ *obrátiť sa chrbtom k niekomu* je jednou z ciest, ktorú využíva aj HSSJ pri výklade významu FJ *(po)zdvihnúť päť (päť) proti niekomu*, FJ, ktorú v našom kultúrno-jazykovom prostredí možno označiť za prekladové „generikum“, keďže do našej lexiky sa dostáva ako kalk z latinskej biblickej predlohy.

V úvode tejto časti sme spomenuli, že úvahy o FJ *(po)zdvihnúť päť (päť) proti niekomu* sú motivované registráciou tejto FJ v HSSJ, ktorý jej výskyt dokladuje výlučne na historickom materiáli nábožensky orientovaných textov. Hoci, ako zdôrazňuje J. Skladaná, výskum historického frazeologického fondu a jeho lexikografické spracovanie má svoje výrazné reštrikcie spočívajúce v neúplnosti historickej materiálnej bázy („... *diachrónna analýza frazém sa môže opierať len o neúplný a niekedy náhodne doložený materiál. V niektorých prípadoch je pri vyabstrahovaní vlastnej frazémy, teda určenie jej identity a určenie jej významu k dispozícii jediný doklad*...“²⁷), príslušné historické excerpty zreteľne zviazané s biblickými textami (viac-menej citátový charakter) zrejme *expressis verbis* signalizujú i jej zviazanosť s náboženskou komunikačnou sférou.

²² Hroboň, S. – Kacian, A. (eds.): Žalmy 26 – 50. Komentáre k Starému zákonu 10. Trnava: Dobrá kniha, 2022, s. 495-496.

²³ Hroboň, S. – Kacian, A. (eds.): Žalmy 26 – 50, c. d., s. 496.

²⁴ Iný výklad odkazuje na súboj zápasníkov, v ktorom víťaz zhodí porazeného na zem a pošliape ho. Porov. „... *he supplanted, he tripped him, as wrestlers do, in order to cast him down to the ground, and then trample upon him, and triumph over him*...“ Citované podľa: <<https://www.studydrive.org/commentaries/eng/geb/john-13.html#verse-18>>

²⁵ V novom preklade Jánovho evanjelia sa uvádza, že „*ustálené spojenie ‚zdvihnúť päť proti niekomu‘ je obrazom agresie a pohrdania*“. Lapko, R.: Jánovo evanjelium. Nový preklad a krátky komentár. Bratislava: Veda, 2019, s. 119.

²⁶ Hroboň, S. – Kacian, A. (eds.): Žalmy 26 – 50, c. d., s. 495.

²⁷ Skladaná, J.: Frazémy v historickom slovníku slovenského jazyka a v starších slovenských slovníkoch. In Kuchar, R. (ed.): Z vývinu slovenskej lexiky. Bratislava: Veda, 1993, s. 171.

V biblických súvislostiach pritom nejde o osihotený prípad. Ako konštatuje J. Mlacek,²⁸ v Biblii sa vyskytuje množstvo jednotiek frazeologickej povahy, ktoré sa do všeobecného frazeologického fondu nepremietli. Prvú takúto skupinu predstavujú FJ nevyskytujúce sa mimo biblických textov (z príkladov J. Mlacek vyberáme: *biť niekoho lýtko i stehno* – vo význame súčasného spojenia *biť niekoho hlava-nehlava*; *žiadať počet z niečej ruky* – vo význame *brať niekoho na zodpovednosť*). Do druhej skupiny lingvisti radí jednotky vyskytujúce sa nielen v biblických textoch, ale aj mimo miest svojho prvotného výskytu, ktoré však neprenikli do širšieho využívania (do všeobecnej komunikácie) a ako osobitné výrazivo ostali zviazané s textami náboženskej komunikačnej sféry.²⁹

Práve túto skutočnosť potvrdzuje i súčasné využívanie jednotky *(po)zdvihnúť päť (päty) proti niekomu* v materiáloch SNK. Korpusový materiál ukazuje, že za hranicami nábožensky orientovaných textov³⁰ sa vyskytuje len raritne a že i v týchto zriedkavých prípadoch biblické väzby nepretfha, čo sa prejavuje i kontextovým uplatňovaním oboch súčastí biblického obrazného výrazu³¹ (*jesť niečí chlieb, zdvihnúť päť proti niekomu*). Porov. ukážku z politicko-mediálneho diskurzu, v ktorej sa využíva biblické výrazivo na vykreslenie politickej zrady: „Z vôle ľudu si na najvyšší post zasadol nám už dobre známy starý ujo, ktorý sa medzičasom svojmu vodcovi tiež vzoprel. ... To, že zradca, ktorý jedol jeho chlieb, a potom zdvihol proti nemu päť, sa stal prezidentom, niesol veľmi ťažko.“ (marianvojtko.blog.sme.sk)

Keďže súčasťou webového korpusu sú okrem súčasných textov v istom rozsahu (vďaka digitalizácii a prístupnosti na webe) i diela pre nás časom vzniku vzdialenejšie, príkladovo môžeme spomenúť uplatnenie sledovaného biblického výrazu (presnejšie – oboch jeho súčastí) aj v diele z poslednej štvrtiny 19. stor. *Pamäti slov. ev. a v. gymnasia a s nim spojeného učiteľského semeniska vo Veľkej Revúci* (1889). Dielo editoval A. H. Škultéty, evanjelický farár, príslušný text po autorskej stránke možno pripísať teologicky vzdelanému Júliusovi Bottovi: „Tak sa musela miera bied našich doplniť ešte tým, že tí, ktorých národ slovenský zplodil, a ktorí jedali chlieb jeho: vlastní synovia pozdvihli proti nemu päť a silou mocou na zhube a vyničení slovenského národu pracovali.“³²

Druhá kapitolka: krívať' (kuľhať') na obe (dve) nohy vs. krívať' (kuľhať') na obe (dve) strany

Inšpiráciu pre druhú časť nám poskytol medzinárodný dvojvázkový slovník vybraných okridlených výrazov, FJ pochádzajúcich či vychádzajúcich z Biblie – *Lepta biblejskej mudrosti*

²⁸ Mlacek, J.: Cez poznávanie k používaniu biblických frazém v súčasnej komunikácii. In Walter, H. – Mokienko, V. M. – Baláková, D. (eds.): *Die slawische Phraseologie und die Bibel*. Greifswald: Ernst Moritz Arndt Universität, 2013, s. 138-144.

²⁹ Ako príklad J. Mlacek uvádza formulácie začiatkov blahoslavenstiev (*blagoslavení tichí...*, *blagoslavení lační a smädní...*, *blagoslavení čistého srdca...*).

³⁰ Ako príklady zo SNK dokladajú, v sekulárnom komunikačnom priestore sa síce novšie s frazeologickou formou obsahujúcou v konštrukčnej stavbe slovesno-substantívnu zložku *zdvihnúť päť* stretávame, ide však o odlišnú FJ, ktorá s latinským kalkom z Biblie nesúvisí ani po formálnej, ani po významovej stránke. Porov. formálno-sémantickú odlišnosť jednotiek *zdvihnúť päť (päty) proti niekomu* vs. *zdvihnúť päť (odniekiaľ)*. Príklady zo SNK: ... *väčšinu produktov si viete objednať online bez nutnosti zdvihnúť päť z miesta*; *Možno je časť zdvihnúť päť a odísť z miesta nešťastia*.

³¹ Vytváraný obraz odvrátenia sa, odmietnutia sa dostáva do ostrého kontrastu s prejavom priateľstva, lojality, prijatia (symbolika jedenia chleba). Táto časť biblickému textu sa preto významovo predstavuje aj ako odvrátená tvár príslovia *V núdzi poznáš priateľa*. Pozri: Hroboň, S. – Kacian, A. (eds.): *Žalmy 26 – 50*, c. d., s. 495.

³² Porov. i časť digitalizovanej verzie diela J. Botta *Slováci – vývin ich národného povedomia* (v Zlatom fonde denníka *Sme* sa digitalizovalo vydanie z r. 1971 – jeho východiskom je druhé vydanie Bottovho diela z r. 1923): „Tak miera bied dopĺňovala sa ešte tým, že tí, ktorých slovenský národ splodil a ktorí jedli jeho chlieb, vlastní synovia, zdvihli proti nemu päť a silou mocou pracovali na záhube a vyničení slovenského národa.“

(vydanie z r. 2019).³³ Pre dielo je príznačný široký porovnávací rozmer – uvádza ekvivalenty 130 biblických jednotiek až v 19 jazykoch, slovanských i neslovanských.³⁴ Osobitná pozornosť sa venuje pramenným východiskám jednotiek, t. j. uvádza sa citátová dokumentácia miest biblických textov, s ktorými sú motivačne späté. V štruktúre heslovej state sa využíva porovnávací model ruské biblizmy v komparácii s ekvivalentmi v iných jazykoch,³⁵ čiže kľúčovým pre predstavenie genézy a životnej cesty tej-ktorej FJ je vysvetlenie poskytnuté pri ruských jednotkách. V tejto časti sa zachytáva ich sémantická štruktúra, vysvetľujú sa súvislosti s biblickým textom (spolu s citáciou konkrétneho miesta z ruského prekladu Biblie), príp. i so širším historicko-kultúrnym kontextom. V ďalších častiach sa uvádzajú ekvivalenty v jednotlivých jazykoch vrátane citátovej prezentácie príslušných miest biblického textu v tom-ktorom jazyku. V niektorých prípadoch (ak to autori podčasti vyhodnotili ako potrebné) sa upozorňuje na isté kultúrno-jazykové rozdielnosti (v porovnaní s východiskovým ruským ekvivalentom), napr. v sémantike, sfére používania, vo vzťahu k frekvenčnému či časovému hľadisku.

Súčasťou súboru 130 biblických jednotiek je i FJ *krívať na obe nohy*, rus. *хромать на обе ноги* (s variantom *на оба колена*),³⁶ pramenne filiovaná s veršom 18, 21 Prvej (Tretej) knihy kráľov:³⁷ «И подошел Илия ко всему народу и сказал: долго ли вам *хромать на оба колена*? Если Господь есть Бог, то последуйте Ему; а если Ваал, то ему последуйте» (3 Цар 18, 21).³⁸ Už prvotný pohľad na spracovanie ekvivalentov tejto FJ potvrdzuje známu (v prácach o biblickej frazeológii v porovnávacom aspekte často spomínanú) skutočnosť, že v prípade biblickej frazeológie sa pohybuje na osi internacionálne – národné, a teda, že v inventári biblických FJ toho-ktorého spoločenstva sa popri zreteľnom internacionálnom aspekte (biblické FJ ako internacionalizmy) uplatňuje aj istá národná osobitosť, kultúrno-jazyková špecifickosť, prejavujúca sa napr. rozdielmi v rozsahu inventára FJ s prívlastkom biblické (prítomnosť/neprítomnosť FJ v istom jazyku) či rozdielmi v komponentovom zložení frazeologických ekvivalentov. V takýchto prípadoch sa zohľadňuje aj otázka pramenného východiska, presnejšie zohľadňujú sa odlišnosti podmienené neidentickosťou prekladového východiska a neidentickými prekladmi biblických textov do národných jazykov. Uvedená FJ *krívať na obe nohy*, resp. spracovanie jej jazykových mutácií v diele *Lepta biblejskej mudrosti* a ukážky z národných prekladov starozákonného textu, ktorými sa dokladuje prepojenie FJ s prameňom, tieto konštatovania pregnantne vystihujú. Na konkrétnejšie vytvorenie porovnávacieho obrazu zo spracovania FJ v *Lepte* vyberáme:

1) (Ne)prítomnosť FJ vo frazeologickom fonde tohto-ktorého jazyka. V anglickej časti heslovej state sa vo vzťahu k ruskému prekladu príslušného miesta Biblie poukazuje na odlišnosť anglického prekladu, v ktorom sa obraz krívania nevyskytuje („And Elijah came unto all

³³ Иванов, Е. Е. – Мокиенко, В. М. (ред.): *Лепта библейской мудрости*. А – О [Том 1], П – Я [Том 2]. Могилев: МГУ имени А. А. Кулешова, 2019, 288 с., 308 с.

³⁴ Ide o FJ patriace do frazeologických fondov ruštiny, angličtiny, arménčiny, bieloruštiny, bulharčiny, češtiny, francúzštiny, gruzinčiny, chorvátčiny, macedónčiny, nemčiny, poľštiny, slovenčiny, slovinčiny, srbciny, španielčiny, švédčiny, taliančiny a ukrajinčiny.

³⁵ Dielo je koncipované ako „*русско-славянский словарь библейских крылатых выражений и афоризмов с соответствиями в германских, романских, армянском и грузинском языках*“ (podnadpis slovníka).

³⁶ Иванов, Е. Е. – Мокиенко, В. М. (ред.): *Лепта библейской мудрости*. Том 1, с. д., с. 271-273.

³⁷ V súčasných slovenských prekladoch Biblie sa pracuje s označením Prvá kniha kráľov. V slovenských prekladoch, ktoré vychádzajú z Vulgáty (Kamaldulská Biblia, Palkovičova Biblia, Svätovojeťská Biblia), sa používa označenie Tretia kniha kráľov (názov Prvá a Druhá kniha kráľov sa vo Vulgáte aplikuje na Prvú a Druhú Samuelovu knihu).

³⁸ Porov. i časť tejto pasáže z Biblie v cirkevno-slovanskom jazyku (Москва: Российское библейское общество, 2001): *Долго ли вы хромаете на обе плесне ваши*; Плесна = подошва, ступня – údajе čerpané z: Дьяченко, Г.: *Полный церковно-славянский словарь*. Dostupné online na: <http://slavdict.ru/_0432.htm#google_vignette>

the people, and said, How long *halt ye between two opinions?* if the LORD be God, follow him: but if Baal, then follow him.“). Ako konštatuje M. S. Gutovskaja, autorka tejto časti, vo frazeologickom fonde angličtiny FJ zviazaná s veršom 18, 21 1Kr a zodpovedajúca ruskej FJ *хромать на обе ноги* (na oba kolena) absentuje. Spojenie *to be lame in both legs* nemá frazeologickú platnosť – používa sa výlučne v priamom význame ‘*to be unable to walk properly because both the legs are injured or weak*’.³⁹

2) Odlišnosť v komponentovom zložení FJ [(ne)prítomnosť somatizmu v stavbe FJ]. V tejto časti sa špecificky sústreďíme na ekvivalenty uvádzané v *Lepte* ako súčasť frazeologického fondu slovanských jazykov. Z hľadiska intrafrazematickej stavby ich možno rozčleniť na dve skupiny, a to podľa toho, či inherentnú kvalitu dynamického príznaku (adverbiálne spôsoby) ako súčasť konštrukčnej štruktúry FJ vyjadruje tvar substantíva:⁴⁰

- *noha* (s prípadným variantom: *kolená*): ruš. *хромать на обе ноги* (na oba kolena); bieloruš. *кульгаць на абедзве нагі*; bulh. *куцам с двата крака*; mac. *куца со двете нозе*; srb. *храмату на обје ноге*; slov. *krívať na obe nohy*; češ. *kulhat na obě nohy*; ukr. *шкунтильгати на обидві ноги* (na obidva kolína);⁴¹ chor. *šepati na obje noge*

- *strana*: poľ. *chwiać się na obie strony*; chor. *hramati na obje strane* (aj so zachytením lexikálneho variantu *noge*)

Ako z prehľadu vidno, FJ sa väčšinou manifestuje so somatizmom *noha*. Ak však nazrieme do citátov, ktorými sa v *Lepte* dokumentuje pramenná zviazanosť s Bibliou, dostávame trochu iný obraz: vo viacerých prípadoch (mac., srb., slov., češ.) autori siahajú po prekladoch biblického textu, kde súčasťou Eliášovho výroku, ktorým Izraelitom vyčíta obojakosť (uctievanie Boha i Bála súčasne), nie je spojenie *obe (dve) nohy (kolená)*, ale *obe (dve) strany*: mac. *До кога ќе кривите на двете страни?*; srb. *докле ћете храмату на обје стране?*; slov. *Dokedy budete kul'hať na dve strany?*; češ. *Jak dlouho budete poskakovat na obě strany?* Keďže v koncepcii *Lepty* odkrývanie pramenných relácií zohráva dôležitú úlohu, nekorešpondencia podoby FJ s jej uvádzaným biblickým východiskom vedie k otázke, či by práve v takýchto prípadoch súčasťou statí nemalo byť vysvetlenie potrebných súvislostí, o to viac, že i významová štruktúra FJ dokumentuje zreteľný posun od významu uplatneného v biblickom texte.

To, že i v prípade slovenčiny pri FJ *krívať na obe nohy* sa pramenný text uvádza v podobe *Dokedy budete kul'hať na dve strany?*,⁴² nás privádza k dvom prepojeným úvahám. S ohľadom na citované biblické východisko sa najskôr pristavíme aj pri starších prekladoch príslušnej časti starozákonného verša do slovenčiny. Tu vidíme, že i v nám časovo vzdialenejších prekladoch, vznikajúcich na základe latinskej Vulgáty, izraelský ľud *kul'há na obe (dve) strany*: Kamaldulská Biblia: *Aždokud kul'hať budete na obe své strani?*; Palkovičova Biblia: *i dokád kul'hať bude'e na dwe Strani*; Svätovojeťská Biblia: *Dokedyže budete kul'hať na obe strany?*⁴³

³⁹ Иванов, Е. Е. – Мокиенко, В. М. (ред.): *Лепта библейской мудрости*. Том 1, с. д., с. 271.

⁴⁰ V prípade slovinčiny sa uvádza iba slovesný neurčitok *otahovati*.

⁴¹ V ukrajinskej časti sa uvádza aj FJ s podobou *скакати на двох галузках*, ktorá korešponduje s vybraným prekladom starozákonného verša: *Чи довго ви будете скакати на двох галузках?*

⁴² Ide o citát z Biblie publikovanej v r. 1996, v ktorej sa využíva katolícky preklad Starého zákona z r. 1955.

⁴³ Tieto preklady (príkladovo spomeňme i ukážky zo súčasných prekladov: katolícky *Dokedy budete kul'hať na dve strany?*; evanjelický *Dokedy budete krívať na obe strany?*; ekumenický *Dokedy budete preskakovať na obe strany?*) smerujú otázke, ako znie táto časť v hebrejčine, a teda čo východiskovo preklady determinuje. Za pomoc s touto časťou štúdie autorské ďakujem patri biblištvu a teológovi prof. ThBibl.Lic. ThDr. A. Tyrolvi, PhD., členovi riešiteľského kolektívu projektu VEGA 1/0646/22. Biblišta pre potrebu pochopenia slovenských prekladov upriamil pozornosť na preklad E. Königa v nemčine: V hebrejskom texte (*Ad mataj attem posechím al šet'e hasse'ipím?*) je kľúčovým tvar slovesa *pasach* (participium *posechím*), ktoré E. König v nemčine prekladá ako *hinken*, teda krívať. Plurálový tvar substantíva *sa'af* (*hasse'ipím*) znamená barley. Keďže v kontexte vety spojenie nedáva jasný súvis, E. König *hasse'ipím*

Preklady nás už privádzajú k jadrú úvah. Prvá úvaha sa konkretizuje v otázke, či jednotka *kul'hat'* (*krívať*) na obe (dve) strany na podloží verša 18, 21 1Kr prenikla aj do nášho všeobecného frazeologického fondu,⁴⁴ t. j. či prešla sekularizačným procesom a prekročila hranice náboženskej komunikácie. Pri hľadaní odpovede zdrojovo využívame na jednej strane HSSJ (diachrónny pohľad), na druhej strane SNK (synchronný pohľad).

HSSJ (heslo *kul'hat'*⁴⁵) sledovaný výraz spája s významom *nestálosti* a jeho využitie v písomných materiáloch predpisovného obdobia dokladá excerptami z textov 18. stor. vtedajšej náboženskej sféry: *ten prostredník náboženstwj, který znal na obe strany kulhat* (Š. Dubniczay *Eductus coluber tortuosus*); *lide nestalj a wrtkawj, který na obe strany kulhagj* (rukopis *Conciones Slavico-Bohemicae*). Pohľad do SNK, a teda na súčasné komunikačné využívanie vypovedá, že sféra uplatňovania sa výraznejšie nerozšírila – jednotka i dnes ostáva prepojená (súdiac podľa korpusových dokladov výlučne) s náboženskou komunikáciou, resp. (ak využijeme v našej lingvistike novšie sa etablujúci sociolingvistický koncept komunikačného registra⁴⁶) patrí v našich podmienkach medzi špecifické výrazivo kresťanského náboženského komunikačného registra.⁴⁷

- *Bud' v srdci prijmete, že Hospodin je Boh a Ježiš je Mesiáš a náš Spasiteľ, alebo bohom je Allah a jeho slovom je kniha Korán, zostavená Mohamedom. Krívať na obe strany v úsilí medzináboženskej jednoty je podľa mňa aj porušením prvého prikázania kresťanov i Židov...* (evanjelisk.sk)

- *Čo ti prekáža v živote celkom nasledovať Krista? V čom krívaš na obe strany? Čo ťa zdržiava? O čo sa bojíš prísť, ak by si vykročil za Kristom?* (terasa.sk)

- *Áno, literu odkazu solúnskych bratov sme formálne naplnili, ale čo do jej obsahu kul'háme na obe strany. ... Myslíte si, že Boh, ktorý si nás stvoril pre seba, môže súhlasiť s tým, keď koketujete so skutkami tmy?* (milanlehotsky.blog.sme.sk)

K druhej úvahe nás privádza nielen výrazová, ale i významová stránka FJ *krívať* (*kul'hat'*) na obe (dve) nohy. Eliášova výčitka Izraelitom je výzvou k jednoznačnosti a potrebe rozhodnúť sa, t. j. pranieurje sa obojakosť, nestálosť, zaist'ovanie sa na dve strany v náboženskej oblasti (Boh vs. Bál). Sémantický rozmer obojakosti, nestálosti, zaist'ovania sa na dve strany, ktorý motivačne čerpá z biblického podložia, ostáva naďalej relevantný vo FJ *krívať* (*kul'hat'*) na obe (dve) strany ako jednotke náboženského komunikačného registra, t. j. ako jednotke s funkčnou špecializáciou. V prípade FJ *krívať* (*kul'hat'*) na obe (dve) nohy ako súčasti všeobecného frazeologického fondu je už zreteľný sémantický posun: vo význame sa akcentuje nespĺňanie istých požiadaviek, istej úrovne, teda niečo nevyhovujúce. Porov.: *Nie som síce právnik, ale domnievam sa, že posledná reakcia kul'há na obe nohy.* (lesmedium.sk); *Dôkazy žiadne nedodal, motív na jeho vraždu kríva na obe nohy.* (debata.pravda.sk); *Predposledný raz koncept knihy začne*

prekladá slovom strana, t. j. pre Eliášovu vetu sa ako najvhodnejší javí preklad: *Dokedy budete krívať* (*kul'hat'*) na dve strany? V teologickom pohľade je táto veta použitá v metaforickom zmysle. Eliáš ňou vyčíta svojim súčasníkom, že v náboženskej oblasti hrajú na dve strany: aj sa klaňajú Bohu, aj ustupujú nátlaku kráľovnej Jezabel, ktorá v tom čase v Izraeli presadzovala kult pohanského boha Bála.

⁴⁴ Pre češtinu P. Ouředník v etymologickej väzbe na biblické miesto uvádza FJ *kulhati na obě strany* s významom „*sedět na dvou židlích, chovat se dvojatě a lícoměrně*“ (Ouředník, P.: *Aniž jest co nového pod sluncem*. Praha: Volvox globator, 2011, s. 201). Pravda, v prípade Ouředníkovho slovníka biblizmov (obdobne ako v prípade *Lepty*) ide o prepojenie biblických jednotiek s prameňom, nie o registráciu živosti a dokumentáciu komunikačného používania.

⁴⁵ <https://slovník.juls.savba.sk/?w=ku%C4%BEha%C5%A5&s=exact&c=N7fd&cs=&d=hssj#>

⁴⁶ Slančová, D.: *Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra*. Prešov: FF PU, 1999. 278 s.

⁴⁷ K problematike pozri aj Bodnárová, M.: *Náboženská komunikačná sféra*. In Slančová, D. et al.: *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky II*. Prešov: Vydavateľstvo PU, 2022, s. 231-255.

krívať na obe nohy niekde pred svojím koncom. (fantasy-svet.net); *Tu osвета kríva na obe nohy, zranená peniazmi a možnými ziskami.* (stopfajceniu.sk)

Prítomnosť výrazne sekularizačného rozmeru otvára otázku, či sa v našich podmienkach pri forme *krívať (kulhať) na obe (dve) nohy* v súčasnosti ešte aktualizuje zložka sakrálnosti, t. j. či sa u nás s touto formou spája biblické podložie spočívajúce v Eliášovom výroku, a pokiaľ áno, tak v akých prípadoch. Materiály SNK na túto otázku umožňujú odpovedať kladne, a to (neprekvapivo) v náboženskej komunikačnej sfére, v textoch čerpajúcich z biblického kontextu. Ako dokladajú ukážky, forma *krívať na obe nohy* v nich vystupuje ako synonymná k forme *krívať na obe strany*:

- *Kto chce ísť za Ježišom aj za svetom, v chudobe a zároveň s bohatstvom, to je polovičaté kresťanstvo a to je aj polovičaté kňazstvo, ktoré túži len po materiálnom zisku. To je duch svetskosti, taký kresťan kríva na obe nohy, lebo nevie, čo chce.* (teoforum.sk)
- *Áno, áno, nasledujem Pána, ale toto zväčšenie sa mi páči, tak len trochu... A začínaš ako kresťan žiť dvojité život. Použime to slovo, čo veľký Eliáš v istej chvíli povedal izraelskému ľudu: „**Krívate na obe nohy**“. **Krívate oboma nohami**, ani jedna nie je pevná. To je život kompromisu. Aj my to často robíme: kompromis. Keď nám Pán ukáže cestu, aj s prikázaniami, aj s inšpiráciou Ducha Svätého, ale mne sa páči toto, a snažím sa snažím sa ísť po dvoch koľajach, **krívajúc na obe nohy**.* (christ-net.sk)
- *... ak hľadáte útechu inde, nebudete šťastní! Ba viac: nebudeš schopný nikoho utešiť, lebo tvoje srdce nebolo otvorené pre útechu od Pána. A skončíš tak, ako hovorí prorok Eliáš ľudu Izraela, „**krívajúc na obe nohy**“.* (sluzobnice.sk)

Tretia kapitolka: kameň úrazu vs. kameň urážky

V poslednom okruhu sa pristavíme pri vzťahu diachronie a synchronie na príklade FJ *kameň úrazu*. Tá poskytuje zaujímavé svedectvo o vzťahoch nefrazeologickej a frazeologickej lexiky, svedectvo o tom, ako kvalitatívna zmena, ktorá v plynutí času nastáva v sémantickej štruktúre slova, môže zasiahnuť FJ s príslušným lexikálnym komponentom vo svojom zložení – dostáva sa teda do oblasti uplatňovania lexiky vo frazeológii.

V synchronnom pohľade FJ *kameň úrazu* vystupuje ako jednotka s invariantným lexikálnym zložením: lexikálna variantnosť jej komponentov pre súčasnú komunikáciu nie je príznačná. Doklady o jestvovaní lexikálnej variantnosti však prinášajú písomné pramene z období nám časovo vzdialenejších – HSSJ⁴⁸ ju excerpuje z textov mladšieho predpisovného obdobia nielen v podobe *kameň úrazu* [*Krystus mnohim stane se kamen urazu, to se dege pro neweru a neposlusnost lidsku* (Cantus et orationis, 17. stor.)], ale i v podobe *kameň urážky*: *Izrael pak nasledoval zakon sprawedlnosti, k zakonu sprawedlnosti neprissel, proč urazily se zagiste o kamen urážky* [Lekcionár (preklady zo Starého a Nového zákona, homílie, rozjímání a životy svätých, 1730)].

Keďže ide o FJ kreužúcu sa na biblickom podloží, ako užitočné sa javí všimnúť si tvarovú stránku v biblickom pretexte – v slovenských prekladoch príslušných miest Starého (Iz 8, 14) a Nového (1Pt 2, 7 – 8; Rim 9, 32 – 33) zákona. Porov. ekumenický preklad:⁴⁹

- Iz 8, 14: *On bude svätynou a kameňom úrazu, skalou na potknutie pre obidva domy Izraela, sieťou a osídлом pre obyvateľov Jeruzalema.*

⁴⁸ <https://slovník.juls.savba.sk/?w=%C3%BAraz&s=exact&c=ka9f&cs=&d=hssj#>; <https://slovník.juls.savba.sk/?w=ur%C3%A1l%C5%Beka&s=exact&c=F843&cs=&d=hssj#>

⁴⁹ Citáty podľa 4. opraveného vydania z r. 2017: <<https://biblia.sk>>

• 1Pt 2, 7 – 8: *Pre vás, veriacich, je vzácný, ale pre neveriacich je to kameň, ktorý stavitelia zavrhlí; ten sa stal uholným kameňom a kameňom úrazu i skalou pohoršenia. Oni sa oň potkávajú, lebo sú neposlušní slovu – na to boli aj určení.*

• Rim 9, 32 – 33: *Prečo? Pretože nevychádzal z viery, ale akoby zo skutkov. Potkli sa o kameň úrazu, ako je napísané: Hľa, kladiem na Sione kameň úrazu a skalú pohoršenia, ale kto verí v neho, nebude zahnaný.*

Zatiaľ čo v súčasných prekladoch Biblie sa kameň urážky nevyskytuje,⁵⁰ v starších prekladoch okrem kameňa úrazu nachádzame aj (najmä) kameň urážky:

• Svätovojeťská Biblia: *A on bude vám na posvätenie, ale kameňom urážky a skalou pádu pre oba domy izraelské...; ... tento sa stal uholným hlavákom, i kameňom urážky a skalou pohoršenia...; ... potkli sa totižto o kameň urážky, jako je písané: Hľa, ja kladiem na Sione kameň urážky a skalú pohoršenia...*

• Palkovičova Biblia: *A buďe vám na Poswecení; Kameň ale Urážki, a Skala dwom Domom Izraelským...; ... ten učinení gest w Hlawu Uhelnú, A Kameň Úrazú, a Skala Pohoršeňá...; ... zawadili zaiste o Kameň Úražki...; ... Hle kladem na Sione Kameň Úražki a Skalu Pohoršeňá...*

• Kamaldulská Biblia: *... na kameň urážku a na pohoršení dwom Domom Izrahélskym; ... na kameň urážka, y na skalú pohoršeňá...; ... obrazyli se na kameňu urážku...; Hle kladem na Syón kameň urážku a skalú pohoršeňá...*

Staršie preklady v konfrontácii s tými súčasnými nás tak jednoznačne nasmerujú k otázke vzájomného vzťahu slov *úraz* a *urážka*, presnejšie k meniacej sa dimenzii tohto vzťahu, ktorá našla aj svoju frazeologickú odozvu.

Porovnanie sémantických štruktúr slov *úraz* a *urážka* v slovníkoch súčasnej a historickej slovenčiny svedčí o zreteľných kvalitatívnych zmenách, ktorými ich významová stránka v plynutí času prešla. Kým zo súčasného pohľadu slová *úraz* a *urážka* do synonymických vzťahov nevstupujú (porov. spracovanie hesiel *úraz*, *urážka* v KSSJ:⁵¹ *úraz* – *vážnejšie poranenie organizmu, trauma; urážka* – *ublíženie na cti výrokom al. počínaním; takýto výrok al. počínanie*), diachrónny pohľad jasne rozkrýva ich synonymický rozmer: súčasťou ich významovej štruktúry je totiž tak význam *poranenie*, *úraz* (tento význam HSSJ zachytáva ako historicky prvotný), ako aj význam *ublíženie na cti*.⁵² Porov. príklady z HSSJ:

• ‚poranenie, úraz‘: *wssycknj bez wsseckég vrazky pri žiwote zustali* (1702); *on w okamženj do wody sa pustil a bez wsseckeg vražki bežel* (1702) – *bezpecznie magi sie na swa obydle nawratiti bez vrazu osob* (1459); *orlyca brez wsseckeho uraza očuw swych može hledet do slunce* (18. stor.),

• ‚ublíženie na cti‘: *Luther pre cardinala nekolikrat se stawowal a geg co neymrawnegi ano k nohám padagjce za odpusstenj prosyl, gestliže by mu byl w čemkolwek negaku vražku dal* (17. stor.) – *uraz a křiwdá nekonečneg sprawedlnosti božj nekonečnu pokutu trestana bude* (1691)

O tom, že významová štruktúra slova *urážka* v pohľade do jazykovej minulosti obsahuje aj význam ‚fyzické ublíženie, poranenie‘, čiže význam, v ktorom dnešný používateľ slovenčiny

⁵⁰ Pozri i ďalšie súčasné preklady Biblie využívajúce na príslušných miestach iba výraz *úraz*, nie *urážka*: <<https://biblia.sk/>>

⁵¹ Kačala, J. et al. (red.): *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. vyd. Bratislava: Veda, 2003. Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=%C3%BAraz&s=exact&c=F843&cs=&d=kssj4#>; <https://slovník.juls.savba.sk/?w=ur%C3%A1%C5%Beka&s=exact&c=lb7f&cs=&d=kssj4#>

⁵² Stručný etymologický slovník slovenčiny (heslo *raziť*) východiskovo odkazuje na psl. iteratívum **raziti* (‚opakovane rezať ap.‘) s prezentáciou vývoja (zvýraznenie boldom VK): ‚*Uraziť* ‚ublížiť na cti (k tomu *urážať*, *urážka*) vzniklo asi z pôvodného ‚porezať‘ (porov. staršie u. nožom) > ‚poraniť, zraniť (telesne)‘ (staršie u. sa ‚telesne si ublížiť‘, od toho *úraz*) > ‚zraniť (duševne), ublížiť na cti‘ (porov. aj staršie *urážať na cti*)...“ Pozri Králik, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava, Veda, 2015, s. 493.

slovo *urážka* nepozná, podávajú v istom rozsahu svedectvo aj slovenské nárečia. Tento význam možno totiž doložiť pre slová so základom *uraz-*, *uráž-* na materiáli starších nárečových výskumov,⁵³ napr. ... *lebo zme chodili bosí. Každí deň so mala paledz urazení.* (Veličná); ... *aľe našā Mila, tā ěkcela, že hu šetko hrozhe bolī a že hu s tím masťením iba urážām.* (Žaškov); *Ňišť si ěmųožen obuť, šecko ma uráža na tře zapuxnutie nohe.* (Pukanec); *Aj túto topánku mi daľi tam, tú som si obula. Len jako obujem a jako kráčām, tag ma to urážá.* (Nosice); *Nuš čo reku, pálla som, hadám mán trochu paledz urazení.* (Trenčianska Závada); *Ta čom sí mu urazil toto boľesne ucho!* (Hatalov).

V historických prameňoch zachytená lexikálna variantnosť FJ *kameň úrazu/urážky* je teda determinovaná niekdajšou synonymiou slov *úraz*, *urážka* (= ,poranenie, úraz‘), ktorá nadobudla aj svoju frazeologickú nadstavbu. Už sme uviedli, že lexikálnu variantnosť vo výrazovej stavbe jednotky HSSJ dokumentuje na textoch 17. – 18. stor. Ide pritom o ukážky z textov vtedajšej náboženskej komunikačnej sféry. Nasledujúce ukážky⁵⁴ zachytávajú jednak prekročenie hraníc komunikačnej sféry zviazanej s pólom *sacrum*,⁵⁵ jednak aktívne využívanie FJ v podobe *kameň urážky* aj v ďalších obdobiach – v textoch vznikajúcich v druhej polovici 19. stor., na začiatku 20. stor. a v medzivojnovom období:

- *K. Kameň múdrosti a kameň urážky. P. Jaký rozdiel je medzi nimi? K. Kameň múdrosti mnohí hľadajú a nik ho nenájde; kameň urážky ale sa všade nájde a nik ho nehľadá.* (Černokňazník, 11. 10. 1861)

- *Nuž ale teraz, teraz je už aj posledný kameň urážky z cesty mojej odstránený, a ja s úplnou bezpečnosťou môžem ďalej kráčať na dráhe nastúpenej.* (Križko, 1865, s. 42)⁵⁶

- ... vyslovoval sa tu i tu predto mnou, mladým šuhajom, dosť otvorene; on síce šiel naoko s revolúciou, ale dosť trpne a vyhyboval, kde bolo možné, každému *kameňu urážky*. (Zechenter-Laskomerský, s. 96)⁵⁷

- *R. 1836 v Kuzmányho „Hronke“ podá závažný článok „O literárni vzájemnosti mezi kmeny a nářečími slávskými“, ktorý o rok v nemeckej reči rozšírene vydá pre širšiu verejnosť, a ktorý sa stal kameňom urážky proti Kollárovi...* (Bujnák, s. 66)⁵⁸

- *Závisieť bude od toho, či sa Štefánikovu ľudu bude vodiť dobre alebo zle; ak zle, iste zabudnú na jeho obeť a kamenná biela mohyla bude kameňom urážky. Pravda, nepomyslí nikto, že tomu nie je náš Štefánik na vine.* (Bodický, s. 117)⁵⁹

„Keď chceme (...) sledovať, ako sa lexika uplatňuje vo frazeológii, treba osobitne prihliadať aj na sémantické vzťahy medzi zložkami slovnej zásoby, medzi slovami, ako aj na prejavy týchto vzťahov po vstupe slov do zloženia frazémy,“ uvádza J. Mlacek v štúdií venovanej lexike vo

⁵³ Príklady sú excerpované z elektronického archívu nárečových textov a kartotéky Slovníka slovenských nářečí Dialektologického oddelenia JÚLEŠ SAV. Za pomoc pri excerpácii poďakovanie patrí S. Ondrejčíkovej.

⁵⁴ Ukážky sú z webového korpusu SNK. Príklady s uplatnením FJ v podobe *kameň urážky* nie sú dokladmi na dnešné využívanie tejto podoby, ale vzťahujú sa na staršie práce, ktoré prešli digitalizáciou a sú prístupné na webe.

⁵⁵ Podľa J. Mlacka východisko vyčleňovania náboženskej komunikačnej sféry spočíva v rozlišovaní „skutočností označovaných ako *sacrum* a skutočností označovaných ako *profanum*. Náboženská sféra a aj príslušná komunikácia vždy nejakým súvisí s pólom *sacrum*, všetky ostatné sféry zasa vždy nejakým spôsobom reflektujú predovšetkým ono *profanum*“. Mlacek, J.: Štylistické otázky náboženskej komunikácie. Ružomberok: Verbum, 2012, s. 17.

⁵⁶ Citát z diela Krivoprisažník.

⁵⁷ Text vychádzal na pokračovanie v r. 1911 – 1915 v Slovenských pohľadoch. Citované podľa digitalizovaného vydania: <https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1366/Zechenter-Laskomersky_Patdesiat-rokov-slovenskeho-zivota-I/4/>

⁵⁸ Dielo P. Bujnáka *Stručné dejiny literatury československej po Štúra* vyšlo v r. 1923. Digitalizovaná verzia (2019) dostupná na: <https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1366/Zechenter-Laskomersky_Patdesiat-rokov-slovenskeho-zivota-I/4/>

⁵⁹ Publikácia M. Bodického *Rozpomienky a pamäti II* vyšla v r. 1933. Citované podľa digitalizovaného vydania (2010): <https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1312/Bodicky_Rozpomienky-a-pamati-II/10/>

frazeológii.⁶⁰ Toto konštatovanie potvrdzujú i lexikálne premeny FJ *kameň úrazu* na osi minulost' – súčasnosť (jestvovanie/nejestvovanie lexikálnej variantnosti) determinované existenciou/rozpadom synonymického vzťahu medzi slovami *úraz* – *urážka*. Ústup podoby *kameň urážky* (napriek tomu, že slovo *urážka* je známe i v súčasnom jazyku) má v týchto dimenziách kognitívno-pragmatické vysvetlenie (klúčom pre dešifrovanie významu FJ je význam, ktorý v súčasnom jazyku už so slovom *urážka* späť nie je). Súčasné nepociťovanie synonymie medzi slovami *úraz*, *urážka* sa u používateľov slovenského jazyka premietlo do nepociťovania významovej korešpondencie medzi lexikálnymi variantmi FJ *kameň úrazu/urážky* a pragmaticky sa prejavilo v ústupe podoby *kameň urážky* z našej jazykovej komunikácie.

Záver

Čo vyplýva z mapovania životných osudov vybraného okruhu biblických FJ? Základné zistenia možno zhrnúť nasledovne:

- FJ (*po*)*zdvihnúť päť (päty) proti niekomu* v diachrónnom i synchrónnom pohľade vystupuje ako jednotka, ktorá do všeobecnej komunikácie výraznejšie neprenikla, aj v súčasnosti ostáva späť najmä so sférou náboženskej komunikácie.
- Toto konštatovanie platí i v prípade FJ *krívať (kul'hať) na obe (dve) strany*, pri ktorej – v porovnaní s *krívať (kul'hať) na obe (dve) nohy* – význam naďalej čerpá z pôvodných sémantických kvalít biblického textu (obojakosť, nestálosť, zaist'ovanie sa na dve strany). Jednotka *krívať (kul'hať) na obe (dve) nohy* už patrí do okruhu biblických jednotiek, ktoré žijú (obrazne povedané) dvojitém životom. Sekularizačný proces viedol v jej sémantickom pláne k zreteľnému posunu: obojakosť, nestálosť → nespĺňanie istých požiadaviek, istej úrovne, niečo nevyhovujúce. V tomto význame sa FJ stala súčasťou všeobecného frazeologického fondu. Pri použití v náboženskej komunikačnej sfére sa však zložka sakrálnosti aktualizuje: *krívať na obe nohy* v týchto špecifických komunikačných prípadoch funguje významovo identicky ako *krívať na obe strany* (variantnosť foriem v náboženskej komunikácii).
- FJ *kameň úrazu* poskytuje svedectvo o lexikálnych metamorfózach FJ v nadväznosti na kvalitatívnu zmenu, ktorá v konfrontačnom pohľade minulost' – súčasnosť nastáva v sémantickej štruktúre slova *urážka*. Lexikálnu variantnosť (*kameň úrazu/urážky*) vs. jej zánik (invariantnosť *kameň úrazu*) podmieňuje na jednej strane existencia, na druhej strane rozpad synonymického vzťahu medzi slovami *úraz* – *urážka*.

Skratky biblických kníh

Ž – Kniha žalmov

Jn – Evanjelium podľa Jána

IKr – Prvá kniha kráľov

Iz – Izaiáš

IPt – Prvý Petrov list

Rim – List Rimanom

⁶⁰ Mlacek, J.: Lexika vo frazeológii. In Dolník, J. (ed.): Philologica. Zborník FF UK. Bratislava: SPN, 1990, s. 85.

Three Little Chapters from the Life of Biblical Phrasemes

Viera Kováčová

The paper analyzes selected biblical phrasemes with a focus on their origin (source connection with the biblical text), formal-semantic interpretation (including registering and explanation of possible changes that phrasemes have undergone in the process of secularization), and communicative application (past and present). The analysis shows that the phraseme *(po)zdvihnúť päťu (päty) proti niekomu* (biblical source Ps 41,10; Jn 13,18), both in a diachronic and synchronic view, remains connected with the sphere of religious communication (it has not significantly penetrated the general communication). In the Slovak context, the form *krívať (kul'hat') na obe (dve) strany* and *krívať (kul'hat') na obe (dve) nohy* is connected with verse 18,21 1Kng. While the meaning of phraseme *krívať na obe strany* draws from the semantic qualities of the biblical text (doubleness, fickleness, playing both sides against the middle) and the unit remains bound to the religious communication sphere, in the case of *krívať na obe nohy*, a significant secularization process took place (meaning: not fulfilling certain requirements, not acquiring certain level, something unsatisfactory). What is more, the unit entered the general communication (phraseme of the general phraseological fund). Phraseme *kameň úrazu* (biblical source Is 8,14; 1Pt 2,7-8; Rom 9,32-33) is an example of how the qualitative change that occurs in the semantic structure of the word (*urážka*) over time affects phraseme with the relevant lexical component in its composition (existence of lexical variant of the phrase *kameň úrazu/urážky* in the past; invariance of *kameň úrazu* in the present).

